

Зміст

<i>Вступ. Революційна ідея</i>	7
--------------------------------------	---

Частина перша

СТАРШИНСТВО, РАНГ І МІСЦЕ

1 Людина ієрархічна	35
2 Родинні впливи	46
3 Непотизм, покровительство, купівля посад	60

Частина друга

ДОМОДЕРНА МЕРИТОКРАТІЯ

4 Платон і правителі-філософи	75
5 Китай і держава іспитів	89
6 Обраний народ	104
7 Золоті сходи	118

Частина третя

ПОЧАТОК МЕРИТОКРАТІЇ

8 Європа і відкрита для талантів кар'єра	137
9 Британія й інтелектуальна аристократія	165
10 США і республіка заслуг	199

Частина четверта
МАРШ МЕРИТОКРАТІВ

11	МІРИЛО ЗАСЛУГ	233
12	МЕРИТОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ	264
13	ДІВЧАТА-ЗУБРИЛКИ	288

Частина п'ята
КРИЗА МЕРИТОКРАТІЇ

14	ПРОТИ МЕРИТОКРАТІЇ: БУНТ ЛІВИХ	313
15	ПСУВАННЯ МЕРИТОКРАТІЇ	342
16	ПРОТИ МЕРИТОКРАТІЇ: БУНТ ПРАВИХ	368
17	АЗІЯ ПЕРЕВІДКРИВАЄ МЕРИТОКРАТІЮ	391
	<i>Висновки. Відродження меритократії .....</i>	409
	<i>Примітки .....</i>	443

боротьбу з млявими прибічниками істеблішменту у власній партії та з брутальними колективістами на лівому фланзі. Рональд Рейган заявляв, що «всі американці мають право на те, щоб їх судили лише на основі особистих заслуг, і йти так далеко, як дають змогу їхні мрії та важка праця». Білл Клінтон казав, що «всі американці мають не лише право, а й священний обов'язок піднятися так високо, як допускають ті таланти й рішучість, які їм дав Бог»¹. Тоні Блер проголошував, що «нові лейбористи віддані меритократії»². Барак Обама стверджував, що «в нашій країні, незалежно від того, які ви на вигляд чи звідки походите, у бажанні вчитися і наполегливо працювати ви можете зайти так далеко, як дадуть ваші таланти»³. Останній часто з очевидною гордістю згадував, що його дружина потрапила до Принстона та Гарвардської школи права попри те, що росла в робітничій родині в Чикаго⁴. Така похвала меритократії навряд чи може здивувати: опитування громадської думки не раз показували, що переважна більшість людей категорично проти порушення меритократичних принципів. Наприклад, опитування дослідного центру П'ю 2019 року встановило: 73 % американців, включно із 62 % афроамериканців, кажуть, що університетам варто утриматися від того, щоб брати до уваги расову чи етнічну належність студента в рішенні про прийом⁵.

Меритократія долає поділ між Сходом і Заходом. У зверненні до делегатів партійного з'їзду 2017 року Генеральний секретар ЦК Комуністичної партії Китаю Сі закликав обирати посадовців «на основі заслуг, незалежно від соціального походження»⁶. Його прибічники ніколи не пропускали нагоди зазначити, що відносний успіх Китаю проти Заходу в боротьбі з коронавірусною пандемією доводить його кращу здатність обирати собі лідерів. Сінгапур призначає своїм найвищим державним службовцям зарплату в понад мільйон доларів на рік і премії за досягнення. У Південній Кореї захоплюються американською Лігою плюща навіть дужче за самих американців.

Меритократія долає поділ між державним і приватним секторами: успішні державні служби в усьому світі використовують відбір кращих студентів в окремий клас і просування на основі заслуг. Успішні компанії, як-от McKinsey і Goldman Sachs, продають себе, наголошуючи на власній інтелектуальній потужності. Технічна

індустрія вважає себе втіленням меритократії, звільненою силою розуму й талантом, який отримує свою заслужену винагороду. «Громадяни світу»^{*}, котрих якось намагалася демонізувати Тереза Мей, — це насправді громадяни глобальної меритократії.

Наша культура резонує зі звуками меритократії. Американський термін *smart* — «розумний» — перейшов з людей («розумники й розумниці») на технології («смартфон», себто «розумний телефон») і на політику («розумний уряд», «розумні правила», «розумна міжнародна політика»). За час свого президентства Обама понад 900 разів уживав це слово в політичному контексті⁷. Компанії можуть похвалитися такими назвами, як *Economist Intelligence Unit* («Аналітичний підрозділ компанії *Economist*») та *Intelligence-Squared* («Інтелект у квадраті»). Білл Гейтс радить школярам бути чемними з ботанами через те, що зрештою колись на них працюватимуть. Гурт *Rolling Stones* співає, що «у вас усе вийде, якщо ви спробуєте». Спортивні зірки й менеджери повсякчас вихваляються тим, що їхній спорт — це «меритократія», у якій важать лише навички.

Політики то хизуються своїм IQ, то виступають на його захист. Дональд Трамп не лише оголошував себе «вельми стабільним генієм», а й повсякчас хвалиться тим, що має «дуже добрі мізки» і «високий IQ». Під час першого балотування на посаду президента ще 1987 року Джо Байден висварив виборця, який запитав його про освіту, і відказав: «Гадаю, у мене, мабуть, IQ набагато вищий за ваш... я з радістю порівняв би свій і ваш IQ»⁸.

Відомо, що Борис Джонсон дражнив Девіда Кемерона, бо був королівським стипендіатом в Ітоні — а це очевидна ознака розумових здібностей, — тоді як Кемерон залишався пересічним учнем Ітону і його батьки платили за навчання.

Це не просто порожня балаканина. Меритократична ідея формує суспільство згори донизу. Дедалі більша частка величезних статків перебуває в руках людей, які мають надзвичайні розумові здібності: комп'ютерних гіків, як-от Білл Гейтс (*Microsoft*) і Марк Цукерберг (*Facebook*), або майстерних фінансистів на зразок

^{*} Повна цитата Терези Мей звучить так: «Якщо ви вважаєте себе громадянином світу, то ви є громадянином пустого місця. Ви не розумієте, що означає саме слово "громадянство"». — Тут і далі прим. наук. ред., якщо не вказано іншого.

Джорджа Сороса (який став першопрохідцем у галузі хедж-фондів) і Джима Саймонса (котрий допоміг заснувати керовані комп'ютером «математичні інвестиції»)⁹. Найбагатша людина світу Джефф Безос закінчив Принстон з найвищою відзнакою, був членом давнього студентського братства «Фі Бета Каппа» і тепер прагне оточувати себе людьми з академічними супердосягненнями. Люди з високим IQ процвітають навіть у найтемніших закутках капіталізму: шість із семи найбільших російських олігархів 1990-х мали ступені з математики, фізики чи фінансів, перш ніж стали магнатами, розбагатівши на продажу природних ресурсів.

Часто повторювані слова Білла Клінтона «те, що ви заробляєте, залежить від того, що ви вивчаєте» день у день стають слухнішими. Наприклад, у США випускник університету заробляє на 63% більше за випускника школи за умови, що кожен із них працює повний робочий день. До того ж випускники університетів з більшою імовірністю знаходять постійну роботу¹⁰. Цей бонус від університетської освіти удвічі більший, ніж був 1980 року, і продовжує зростати. Чистий інтелект — один із найкращих передвісників успіху в житті. Пітер Сондерс, дослідник соціальної мобільності, вважає, що результати тесту IQ дитини у віці десяти років є втричі кращим передбаченням її належності до соціального класу, ніж соціальний клас її батьків¹¹. Дослідження групи британських дітей, які народилися в 1970 році, показало, що десятирічні, які потрапили до верхнього квартиля за показниками IQ, зі значно вищою імовірністю досягали елітарної позиції в суспільстві (28%), ніж їхні однолітки з нижнього квартиля (5,3%)¹².

Освіта й IQ визначають, де ми живемо. У повоєнній Америці люди з науковими ступенями були розподілені рівномірно, незалежно від регіону чи розділення між містом і селом. Сьогодні лише 10% населення Детройта мають науковий ступінь — на відміну від понад 50% мешканців Сан-Франциско, Бостона, Нью-Йорка і Вашингтона. Горді регіональні еліти перетворюються на загальнонаціональну еліту, яку визначає освіта і яка базується на узбережжях. У Великій Британії таланти тепер зосереджені у Великому Лондоні та в групі міст із високим IQ населення, як-от Оксфорд і Кембридж. Дослідження щодо місцеперебування майже пів мільйона британців, які згодилися внести свою ДНК у британський

Біобанк, показує, що люди, які виїхали з депресивних регіонів, розумніші й здоровіші за тих, які там залишилися¹³.

Батьки в усьому світі крутяться в колесі сподівань і тривоги, яким керує меритократія: британці приділяють своїм дітям-підліткам у середньому 10 годин додаткового навчання на тиждень, китайці — 12 годин, південнокорейці — 15, а болгари — 16¹⁴. У Південній Кореї деякі батьки щоденно впродовж ста днів моляться перед тим, як їхні діти складатимуть іспити, а тоді у вирішальний день сидять біля школи і теж моляться. У Сінгапурі, світовій столиці меритократії, студенти зводять вівтарі «дзвоноподібній кривій», маючи на увазі криву нормального розподілу, «усемогутню, неосяжну силу, яка править їхніми життями»¹⁵. Перевірки не припиняються й після того, як ми закінчуємо школу чи університет: глобальні оцінки показують, що компанії використовують тести на здібності й виявлення особистих рис характеру для 72 % посад середньої управлінської ланки і для 80 % — вищої¹⁶.

Меритократію геть!

Навіть у найкращі часи панівні ідеології викликали різку критику. У нестабільні й важкі часи вони можуть швидко стати об'єктом ненависті. Меритократична ідея зазнає атаки з боку величезної кількості критиків, які різко засуджують нашу панівну ідеологію як «ілюзію», «пастку», «тиранію» та інструмент білого пригноблення. Ця критика ще не змінила громадської думки, яка вперто лишається відданою меритократичній ідеї. Але вона вже набирає обертів не лише у високоінтелектуальних дискусіях, а й у впливових суспільно-політичних колах. Критика походить з дуже різних джерел — від академічної еліти і до розгніваних популістів. Це підживлює наші найглибші тривоги за все — від расової несправедливості до психологічної напруженості через гіперконкуренцію. Black Lives Matter — один із найпотужніших протестних рухів останніх років. Його головною мішенню є жорстоке поводження поліції з афроамериканцями. Він виник 2013 року через убивство заарештованого поліцією Трейвона Мартіна, а відтак повторно розгорівся у 2020-му через убивство Джорджа Флойда, знову-таки під час арешту. Але рух також популяризував критичну расову теорію — ідеологію, яка зародилася наприкінці